

8.

Zerwanie więzi z naturą

Joanna Tuszno

“ Sugerowane cytowanie: Tuszno, J. (2022), *Zerwanie więzi z naturą*, w: Jasikowska, K., Pałasz, M. (red.), *Za pięć dwunasta koniec świata. Kryzys klimatyczno-ekologiczny głosem wielu nauk*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Biblioteka Jagiellońska, s. 319–347. za512.uj.edu.pl

Od Joanny

Zajmuję się tematyką kryzysu klimatyczno-ekologicznego, ponieważ jest to niezwykle wyzwanie naukowe i najważniejszy problem społeczny XXI w. Gdy myślę o kryzysie klimatyczno-ekologicznym, to czuję obawę o przyszłość moich córek i odpowiedzialność za pozostawienie im możliwie najlepszego świata. Najważniejsze wyzwanie dla ludzkości w obliczu kryzysu klimatyczno-ekologicznego stanowi, według mnie, solidarność i współpraca społeczeństw i krajów w realizacji polityki klimatycznej, koniecznej reformie gospodarki i polityki międzynarodowej.

Joanna Tusznio

Socjolożka środowiska, zainteresowana konfliktami społecznymi toczącymi się wokół obszarów chronionych, polityką publiczną w ochronie przyrody oraz znaczeniem przyrody dla społeczności lokalnych i tożsamości lokalnej. Obecnie bada różne sposoby rozumienia dzikości i ich manifestacje w programach ochrony przyrody. Pracuje na stanowisku adiunktki w Instytucie Nauk o Środowisku Uniwersytetu Jagiellońskiego; joanna.tusznio@uj.edu.pl.

Tekst powstał w ramach realizacji grantu Narodowego Centrum Nauki o numerze 2015/19/D/HS6/00630.

[...] ludzie Cywilizacji Zachodniej wiedzieli, co się dzieje. Nie byli jednak w stanie tego powstrzymać. W rzeczy samej, najbardziej zadziwiające w omawianej historii jest właśnie to, jak wiele wiedzieli ci ludzie i do jakiego stopnia nie potrafili wykorzystać tej wiedzy w działaniu. Wiedza nie przeobraziła się tu we władzę.

Erik M. Conway, Naomi Oreskes,
*Upadek cywilizacji zachodniej*¹

Wprowadzenie

Sposób funkcjonowania ludzkości wywiera niezmierną presję na wiele aspektów środowiska naturalnego, w tym również na klimat. Z uporem przekraczamy kolejne granice planetarne – bezpieczne progi naszego wpływu na m.in. koncentrację gazów cieplarnianych, wymieranie gatunków czy koncentracje antropogenicznego azotu i fosforu w przyrodzie². Zmiany w środowisku naturalnym i zmiany klimatu osiągnęły poziom, przy którym realnie zagrażają zdrowiu i obniżają poziom jakości życia wielu ludzi, a nawet stwarzają ryzyko upadku obecnej cywilizacji. Wiedza z zakresu nauk przyrodniczych o kryzysie klimatycznym i katastrofie ekologicznej jest obszerna i niepodważalna. Nauki społeczne zadają natomiast istotne pytanie, dlaczego choć dysponujemy tą wiedzą, od lat funkcjonujemy zgodnie z neoliberalną ideologią *business as usual*, kierującą działania na „kosmetyczne” zabiegi, zamiast usuwać przyczyny kryzysu klimatyczno-ekologicznego i zapobiegać jego dalszej eskalacji³. Nauki o człowieku i społeczeństwie

- 1 Conway, E.M., Oreskes, N. (2018), *Upadek cywilizacji zachodniej. Spojrzenie z przyszłości*. Tłum. Bińczyk, E., Gużyński, J., Tarkowski, K. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 23.
- 2 Steffen, W. i in. (2015), *Planetary Boundaries. Guiding Human Development on a Changing Planet*, „Science”, 347 (6223), s. 1259855-1.
- 3 Bińczyk, E. (2018), *Epoka człowieka. Retoryka i marazm antropocenu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 47–53.

stają przed olbrzymim wyzwaniem zaproponowania rozwiązania dla tych problemów⁴.

Refleksja na temat niszczenia środowiska przez człowieka upowszechniła się w połowie xx w. wraz z narodzinami ruchu ekologicznego⁵. Natomiast szeroka debata o realnym ryzyku upadku całej cywilizacji w wyniku kryzysu klimatycznego i katastrofy ekologicznej zaistniała w dyskursie medialnym dopiero w ostatnich 2–3 dekadach⁶. Można by zaryzykować stwierdzenie, że wiedza o zmianach klimatu jest młodszą siostrą obserwacji dotyczących zanieczyszczenia środowiska i degradacji ekosystemów. Problemy związane ze zmianami kli-

Zjawiska kryzysu klimatycznego i katastrofy ekologicznej są nierozdzielne.

matycznymi, dewastacją przyrody i zanieczyszczeniem środowiska zazwyczaj badane są z różnych, odrębnych perspektyw naukowych. Ponadto poświęcane są im osobne programy polityk publicznych. Natomiast zjawiska kryzysu klimatycznego i katastrofy ekologicznej są nierozdzielne⁷, ponieważ nie sposób jest zrozumieć przyczyny zaistnienia

nia i brak rozwiązań kryzysu klimatycznego bez wyjaśnienia relacji człowieka z szerszym otoczeniem przyrodniczym i interpretacji tej relacji w kulturowo ukształtowanych koncepcjach natury.

Przyczyny kryzysu klimatycznego i katastrofy ekologicznej są liczne i złożone, każda z nich ma własną historię i swoje uwarunkowania. W tym rozdziale skupię się na jednym zagadnieniu, które przynajmniej w pewnym stopniu na przestrzeni wieków przyczyniło się do powstania opisanych powyżej problemów. Jest to odseparowanie się człowieka od natury, zjawisko dotyczące zarówno jednostki, jak i całych spo-

4 Urry, J. (2011), *Climate Change and Society*. Cambridge–Malden: Polity, s. 1–17.

5 Armiero, M., Sedres, L. (red.) (2014), *A History of Environmentalism. Local Struggles, Global Histories*. London–New York–Dehli–Sydney: Bloomsbury, s. 9–11.

6 Sudhakara Reddy, B., Assenza, G.B. (2009), *The Great Climate Debate*, „Energy Policy”, 37 (8), s. 2997.

7 Farber, D.A. (2015), *Separated at Birth? Addressing the Twin Crises of Biodiversity and Climate Change*, „Ecology Law Quarterly”, 42 (4), s. 843.

łeczeństw i kultury, wiążące się z brakiem refleksji nad ekologicznymi skutkami działań oraz z biernością wobec obserwowanych szkód. Oddzielenie od natury jest nie tylko kondycją jednostek⁸, ale stanowi szerszy problem definiujący zachodnią cywilizację, zakorzeniony w religii, filozofii i nauce⁹. Prześledzimy w skrócie genezę tego odcięcia, jego konsekwencje i pułapki oraz propozycje rozwiązań. Oddzielenie człowieka od natury, swoista alienacja, przejawia się negowaniem destrukcyjnego wpływu działań ludzkich na przyrodę oraz niechęcią do wzięcia odpowiedzialności za swoje działania. Oznakami alienacji są poczucie braku wpływu na naturę oraz zaprzeczenie istotności zachodzących w niej procesów¹⁰. Oba te zjawiska wiążą się z lękiem przed utratą kontroli nad przyrodą i uznaniem, że zachodzące w niej procesy wpływają na nas w niezrozumiały lub nieprzewidywalny sposób. Zmierzenie się ze skutkami kryzysu klimatyczno-ekologicznego wymaga natomiast uświadomienia sobie stopnia i nieodwracalności zniszczeń poczynionych w przyrodzie oraz utraty przewidywalności i bezpieczeństwa, zapewnianych do tej pory przez ekosystemy naturalne. Zmianie powinno również ulec potoczne wyobrażenie przyrody, która jest dzika, odległa od człowieka i którą trzeba zdominować, aby zapewnić sobie przetrwanie. Takiej przyrody w większości już nie ma, poznajemy natomiast jej nowe, hybrydowe i „postnaturalne” oblicza¹¹.

Oddzielenie od natury jest związane z dualizmami charakterystycznymi dla cywilizacji zachodniej: człowiek–natura, natura–kultura, ludzkie–pozaludzkie. Można powiedzieć, że zjawisko „oddzielenia

8 Rust, M.J. (2008), *Climate on the Couch. Unconscious Processes in Relation to Our Environmental Crisis*, „Psychotherapy and Politics International”, 6 (3), s. 157.

9 White, L. Jr. (1967), *The Historical Roots of Our Ecological Crisis*, „Science”, 155 (3767), s. 1205; Chew, S.C., Sarabia, D. (2016), *Nature – Culture Relations. Early Globalization, Climate Changes, and System Crisis*, „Sustainability”, 8 (1), art. nr 78, s. 1.

10 Vogel, S. (2015), *Thinking Like a Mall. Environmental Philosophy after the End of Nature*. Cambridge: MIT Press, s. 65–80.

11 Lorimer, J. (2015), *Wildlife in the Anthropocene. Conservation after Nature*. Minneapolis: University of Minnesota Press, s. 8–12, 19–34.

człowieka od natury” pokazuje konsekwencje „podwójnego” myślenia. Ekologia polityczna jest podejściem w nauce, które kwestionuje sens badań nad oddzieleniem od natury, jako debaty w obrębie błędnego paradygmatu – dualizmu człowiek–natura, który nie powinien być utrwalany¹². Ekologia polityczna wskazuje, że badanie odseparowania od przyrody oraz szukanie „powrotu do natury” wiąże się z akceptacją nie tylko odrębności, ale wręcz przeciwstawiania, opozycji bytów ludzkich i pozaludzkich, człowieka i jego otoczenia. Natura w tym dyskursie jest prezentowana jako: (1) cały byt w świecie, poza człowiekiem; (2) byt, który obejmuje człowieka; (3) konstrukt kulturowy, bez odpowiednika w realnym świecie¹³. Zamiast tego potrzebne są rewolucyjne zmiany w definiowaniu samej „natury”, które pozwolą nam zmierzyć się z wyzwaniem globalnych problemów związanych z kryzysem klimatyczno-ekologicznym. Ujmowanie świata natury jako czegoś innego i „zewnętrznego” wobec człowieka jest błędem również z powodu wzajemnych zależności biologicznych – nasze ciała są pełne mikroorganizmów, bez których nie jesteśmy w stanie żyć, nasze rośliny uprawne zapylane są przez owady, a powietrze, którym oddychamy, w tlen wzbogacają rośliny pochłaniające wydychany przez nas dwutlenek węgla. A jednak, pomimo tej wiedzy, tkwimy w dualnym sposobie myślenia o naturze i oddzielamy to, co ludzkie, od tego, co pozaludzkie.

- 12 Fletcher, R. (2016), *Connection with Nature Is an Oxymoron. A Political Ecology of „Nature-deficit Disorder”*, „The Journal of Environmental Education”, 48 (4), s. 228; Vogel, S. (2015), *Thinking Like a Mall...*, s. 1–30; Latour, B. (2009), *Polityka natury. Nauki wkraczają do demokracji*. Tłum. Czarnacka, A. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, s. 13.
- 13 Fletcher, R. (2016), *Connection with Nature...*, s. 229.

Geneza oddzielenia od przyrody i jego konsekwencje dla poszukiwania rozwiązań kryzysu klimatyczno-ekologicznego

To, co ludzie robią ze swoją ekologią, jest zależne od tego, co myślą o sobie samych w relacji do otaczającego świata.

Lynn White Jr.,
*The Historical Roots of Our Ecological Crises*¹⁴

Cała historia cywilizacji to doświadczenie obrony przed naturą¹⁵. W początkowym okresie istnienia naszego gatunku ludzie walczyli z naturą w celu przetrwania, potem zaczęli ją przekształcać, aby poprawić swoje warunki życia, przede wszystkim poprzez rolnictwo i przejście na osiadły tryb życia, pozwalający rozwijać strukturę społeczną i kultury. Kondycja oddzielenia od natury nie jest wyłącznie problemem człowieka ery modernizmu, istniejącym od czasów XIX-wiecznej rewolucji przemysłowej czy „Wielkiego Przyspieszenia” połowy XX w. Jest spuścizną wcześniejszego rozwoju cywilizacji, nauki i myśli zachodniej, w tym historii tworzenia struktur społecznych i relacji władzy, podwalin obecnego kapitalizmu i korzystania z zasobów naturalnych, co trwało od wieków. Kluczowe w tych wszystkich procesach było postrzeganie natury jako nieskończonego źródła zasobów oraz uznanie niezbywalnego prawa człowieka do ich wykorzystania. Paradygmat nieskończonego rozwoju i postępu opiera się na wykorzystaniu „taniej natury”, a przekształcanie jej „tanich”

Cała historia cywilizacji to doświadczenie obrony przed naturą.

14 „What people do about their ecology depends on what they think about themselves in relation to things around them”. White, L. Jr. (1967), *The Historical Roots...*, s. 1205; jeśli nie zaznaczono inaczej, tłum. J.T.

15 Chew, S.C., Sarabia, D. (2016), *Nature – Culture Relations...*, s. 1.

zasobów na cenne dobra materialne w gospodarce to podstawa współczesnego kapitalizmu¹⁶.

Historycy wskazują również, że oddzielenie człowieka od natury nastąpiło w obszarze wartości znacznie wcześniej niż realizowana na jego gruncie eksploatacja środowiska w celach gospodarczych¹⁷. Początku odciążenia od natury i przyzwolenia na eksploatację środowiska upatruje się w rozwoju teologii judeochrześcijańskiej, która, w odróżnieniu do wierzeń pogańskich, nadała człowiekowi nadrzędną rolę pośród innych gatunków – przeznaczeniem człowieka jest panowanie nad innymi stworzeniami, nienamaszczonymi przez Boga jako posiadające duszę. Choć obecnie różne nurty chrześcijańskie zwracają się ku filozofii troski o środowisko i inne istoty żywe oraz odpowiedzialności za nie¹⁸ (więcej na ten temat w rozdziale 13), historycznie teologia judeochrześcijańska usprawiedliwiała obojętność wobec niszczenia przyrody i krzywdy zwierząt jako istot niższych, zwłaszcza jeśli były one wykorzystywane do zapewnienia dobrobytu człowieka.

Odseparowanie człowieka od natury, jako fundament nowoczesnej cywilizacji, dotyczy nie tylko „natury zewnętrznej” wobec człowieka, czyli przyrody i ekosystemów, ale również „wewnętrznej natury” ludzkiej¹⁹. Naturalne skłonności, instynkty, określane są jako dzikie, brutalne i niepodlegające kontroli, a rolą kultury jest wyciszenie popędów, przystosowanie się do obowiązujących schematów zachowania, kanonów dobra i piękna. Grupy społeczne postrzegane jako te żyjące bliżej natury – ludy rdzenne, kobiety, dzieci, osoby o ciemnym kolorze

16 Moore, J.W. (2017), *The Capitalocene, Part 1. On the Nature and Origins of Our Ecological Crisis*, „The Journal of Peasant Studies”, 44 (3), s. 599.

17 White, L. Jr. (1967), *The Historical Roots...*, s. 1205; Whitney, E. (2015), *Lynn White Jr.'s „The Historical Roots of Our Ecologic Crisis” After 50 Years*, „History Compass”, 13 (8), s. 396.

18 Por. Franciszek, papież (2015), *Encyklika „Laudato si” Ojca Świętego Franciszka poświęcona trosce o wspólny dom*. [B. inf. o tłum.] Watykan: Drukarnia Watykańska: vatican.va/content/francesco/pl/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html [dostęp: 5.10.2021].

19 Rust, M.J. (2008), *Climate on the Couch...*, s. 158.

skóry – spotykały i nadal spotykają się z nierównym traktowaniem, a „ich natura” historycznie była wykorzystywana jako uzasadnienie pragnienia dominowania nad nimi i wyrządzanych im krzywd²⁰. Współcześnie okiełznaniu „wewnętrznej natury” służy konsumpcjonizm – „opiat” ludzi doby kapitalizmu, który pozwala na trzymanie w ryzach „dzikiej” części osobowości i hamowanie instynktów, w tym lęków o przetrwanie w konfrontacji z faktami o kryzysie klimatycznym. Zdaniem psychoanalityków konsumpcjonizm tworzy strefę komfortu, do której łatwo jest uciec przed niewygodnymi faktami²¹. W pewnym sensie więc uzależniliśmy się od tego, co nas zabija.

Idąc dalej tym tropem, trzeba wskazać, że ważnym aspektem oddzielenia od natury są koncepcje indywidualizmu i wolności jednostki, traktowane jako wartości nadrzędne w kulturze zachodniej²². W kontekście kryzysu klimatyczno-ekologicznego koncepcje te wiążą się np. z prawem do prowadzenia preferowanych stylów życia niezależnie od tego, jak bardzo obciążają one ekosystemy i wykorzystują nieodnawialne zasoby naturalne czy z dowolnym wykorzystaniem własności prywatnej, niezależnie od konsekwencji ekosystemowych (więcej na temat praw samej przyrody w rozdziale 14). Od kiedy jednak człowiek uzyskał sprawczość w wymiarze globalnym, nasze koncepcje wolności, w tym wolności jednostki, wymagają przededefiniowania²³.

Od kiedy człowiek uzyskał sprawczość w wymiarze globalnym, nasze koncepcje wolności, w tym wolności jednostki, wymagają przededefiniowania.

Dlatego też tak istotne jest zaangażowanie nauk społecznych i humanistycznych w badanie przyczyn kryzysu klimatycznego – historii²⁴,

20 Tamże, s. 159.

21 Tamże, s. 160.

22 Tamże, s. 161.

23 Bińczyk, E. (2018), *Epoka człowieka...*, s. 23–28.

24 Whitney, E. (2015), *Lynn White Jr.'s „The Historical Roots...”*, s. 398.

socjologii²⁵, psychologii²⁶, nauk politycznych²⁷. Nauki społeczne obecnie nadrabiają stracony czas w diagnozie problemu względem nauk przyrodniczych, również dlatego że często musiały zrewidować własne założenia i paradygmaty, które sprawiały, że były one przez wiele lat nieczułe na problemy ekologiczne. Historia rozwoju nauk społecznych również jest uwikłana w dualizm społeczne–naturalne, wzmocniony potrzebą uzasadnienia racji bytu czy odrębności danej dyscypliny naukowej, specyfiki, wiarygodności jej metodologii i istotności podejmowanych tematów²⁸. Obecnie dualizm ten uwidacznia się w powierzchownym potraktowaniu przez nauki społeczne zagadnień

środowiskowych – jako kolejnego „aspektu” głównego przedmiotu badań, jego poddyscyplinę, np. jako socjologię środowiskową, podczas gdy środowisko powinno być uznane za czynnik potencjalnie ważny dla każdego obszaru badań²⁹.

Jakie jest praktyczne znaczenie wiedzy o oddzieleniu człowieka od natury dla dyskusji na temat rozwiązań kryzysu klimatyczno-ekologicznego?

Przede wszystkim odkrywając, jak głęboko podejście dualne do relacji człowieka z naturą zakorzenione jest w historii rozwoju zachodniej cywilizacji, religii, nauki, gospodarki i etyki, możemy zrozumieć nie-

Odkrywając, jak głęboko podejście dualne do relacji człowieka z naturą zakorzenione jest w historii rozwoju zachodniej cywilizacji, religii, nauki, gospodarki i etyki, możemy zrozumieć nieodzowność przeprowadzenia rewolucyjnych zmian we wszystkich tych obszarach.

- 25 Urry, J. (2011), *Climate Change and Society...*, s. 1–17; Klinenberg, E. i in. (2020), *Sociology and the Climate Crisis*, „Annual Review of Sociology”, 46, s. 649.
- 26 Van Lange, P.A.M. i in. (2018), *Climate Change. What Psychology Can Offer in Terms of Insights and Solutions*, „Current Directions in Psychological Science”, 27 (4), s. 269.
- 27 Bernauer, T. (2013), *Climate Change Politics*, „Annual Review of Political Science”, 16, s. 421.
- 28 Aldeia, J., Alves, F. (2019), *Against the Environment. Problems in Society/Nature Relations*, „Frontiers in Sociology”, 4, art. nr 29, s. 2.
- 29 Chew, S.C., Sarabia, D. (2016), *Nature – Culture Relations...*, s. 29.

odporność przeprowadzenia rewolucyjnych zmian we wszystkich tych obszarach. Konsekwentnie – wiedza o zakorzenieniu przyczyn kryzysu w oderwaniu człowieka od natury skłania do krytycznego spojrzenia na rozwiązania proponowane w ramach obecnego paradygmatu. Wiodącym nurtem takich rozwiązań jest ekomodernizm, postulujący możliwość uniknięcia katastrofy klimatycznej dzięki rozwiązaniom technologicznym, takim jak rozpraszanie odpowiednich substancji w atmosferze w celu ograniczenia ilości energii słonecznej docierającej do Ziemi, czy dzięki mechanizmom rynkowym stymulującym „opłacalność” ochrony klimatu, takim jak system handlu pozwoleniami na emisję gazów cieplarnianych. Proponowana przez ekomodernizm redukcja emisji dwutlenku węgla przez zaprzestanie wykorzystywania paliw kopalnych (ang. *decarbonisation*) czy

Koncepcja postwzrostu (ang. *degrowth*) postuluje ograniczenie negatywnego wpływu gospodarki na zasoby naturalne i klimat poprzez ograniczenie konsumpcji i przepływu towarów w gospodarce, a równocześnie odejście od mierzenia stanu gospodarki za pomocą przyrostu produktu krajowego brutto i zastąpienie go miernikami lepiej oddającymi faktyczną jakość życia.

oddzielenie wzrostu gospodarczego od wykorzystania zasobów naturalnych (ang. *decoupling*), jako realne do osiągnięcia cele gospodarcze krytykowane są za brak refleksji nad koniecznością zreformowania samych założeń gospodarki opartej na doktrynie nieskończonego wzrostu. Odłączenie kondycji gospodarki i jakości życia od wykorzystania węgla – czy ogólniej, zasobów naturalnych – krytykowane jest nie tylko jako utopijne, ale również utrwalające przyczyny obecnych kryzysów³⁰. Ponieważ rozwiązanie kryzysu klimatyczno-ekologicznego uzależnione jest od zmiany postrzegania relacji człowieka z naturą, w szczególności przewyciężenia dzielącego je dualizmu i kondycji

30 Fletcher, R., Rammelt, C. (2016), *Decoupling. A Key Fantasy of the Post-2015 Sustainable Development Agenda*, „Globalizations”, 14 (3), s. 451.

oddzielenia, również gospodarka powinna pełniej uwzględniać te relacje i jedność.

Propozycją wychodzącą naprzeciw tej potrzebie jest koncepcja postwzrostu (ang. *degrowth*)³¹. Postuluje ona ograniczenie negatywnego wpływu gospodarki na zasoby naturalne i klimat poprzez ograniczenie konsumpcji i przepływu towarów w gospodarce, a równocześnie odejście od mierzenia stanu gospodarki za pomocą przyrostu

Konsumpcjonizm, napędzający kryzys klimatyczny i katastrofę ekologiczną, nie wynika z realnych potrzeb ani z „natury” człowieka, tylko jest sztucznie kreowany przez obecny system gospodarczy.

produktu krajowego brutto (który realnie spadnie przy ograniczeniu konsumpcji) i zastąpienie go miernikami lepiej oddającymi faktyczną jakość życia. Wysoka jakość życia, według propagatorów postwzrostu, jest łatwiejsza do osiągnięcia dzięki m.in. ogólnodostępnym usługom publicznym, krótszemu czasowi pracy i lepszemu stanowi środowiska niż dzięki wysokim zarobkom i możliwościom zakupu większej ilości dóbr. Obecny konsumpcjonizm, napędzający kryzys klimatyczny i katastrofę ekologiczną, nie wynika z realnych potrzeb ani z „natury” człowieka, tylko jest sztucznie kreowa-

ny przez obecny system gospodarczy, wymuszający na konsumentach kupowanie coraz większej ilości dóbr i usług³².

Mniej radykalną propozycją wychodzącą naprzeciw zadaniu „powiązania” człowieka z naturą w gospodarce jest koncepcja usług ekosystemowych, od ponad dekady wdrażana w politykach środowisko-

31 Martínez-Alier, J. i in. (2010), *Sustainable De-growth. Mapping the Context, Criticisms and Future Prospects of an Emergent Paradigm*, „Ecological Economics”, 69 (9), s. 1741; postwzrost to tłumaczenie terminu *degrowth* uzasadnione w książce: Hickel, J. (2021), *Mniej znaczy lepiej. O tym, jak odejście od wzrostu gospodarczego ocali świat*. Tłum. Listwan, J.P. Kraków: Karakter, s. 8.

32 Kallis, G. (2011), *In Defence of Degrowth*, „Ecological Economics”, 70 (5), s. 874.

wych m.in. Unii Europejskiej³³. Jej celem jest pokazanie zależności jakości życia ludzi od procesów zachodzących w ekosystemach, a także sprzężeń zwrotnych pomiędzy negatywnym wpływem ludzi na ekosystemy, podejmowanymi działaniami ochronnymi i możliwością ekosystemów do dalszego dostarczania usług. Usługi ekosystemowe są źródłami wielu różnych korzyści dla ludzi – od dostarczania produktów, przez zapewnianie miejsca do realizacji potrzeb o charakterze psychologicznym, poznawczym i duchowym, regulację klimatu i innych procesów przyrodniczych, po inspirację i znaczenie kulturowe. W zamierzeniu pokazanie zależności i powiązań pomiędzy człowiekiem a ekosystemami ma podnieść do rangi priorytetu ich ochronę wśród celów politycznych i gospodarczych. W szczególności poprzez rozprawienie się z mitem „taniej natury” rozwijana jest metodologia wyceny usług ekosystemowych i wyliczenia wkładu natury w gospodarkę w kategoriach finansowych³⁴. Prezentowane wyliczenia zdecydowanie obalają mit „taniej natury” i pokazują absolutną zależność systemu gospodarczego od „pracy” wykonywanej przez przyrodę, uważanej do niedawna za „darmową”. Sama idea nadawania ceny naturze spotyka się jednak z krytyką, argumentowaną zarówno względami etycznymi, jak i praktycznymi konsekwencjami utowarowienia przyrody (ang. *commodification of nature*). Wskazywane jest m.in. umacnianie antropocentrycznego spojrzenia na ochronę środowiska, moralne usprawiedliwianie dewastacji, jeżeli „sprzedaż” lub niszczenie zasobu jest racjonalne z finansowego punktu

Wyliczenia zdecydowanie obalają mit „taniej natury” i pokazują absolutną zależność systemu gospodarczego od „pracy” wykonywanej przez przyrodę, uważanej do niedawna za „darmową”.

33 Millennium Ecosystem Assessment (2005), *Ecosystems and Human Well-being. Synthesis*. Washington, DC: Island Press: millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf [dostęp: 5.10.2021].

34 Costanza, R. i in. (1997), *The Value of the World's Ecosystem Services and Natural Capital*, „Nature”, 387 (6630), s. 253.

widzenia, czy też potencjalne uzasadnienie dla prywatyzacji przyrody (podczas gdy większość zasobów naturalnych to dobra wspólne lub publiczne i jako takimi właśnie powinno się nimi zarządzać). Problemem jest również pełne uwzględnienie w cenie kosztów, zysków i efektów zwrotnych względem wszystkich potencjalnych odbiorców usług ekosystemowych. Wycena przyrody wiąże się zawsze z jej uproszczeniem – oceną z punktu widzenia ograniczonej liczby funkcji, użytkowników i sprzężeń zwrotnych z innymi procesami w przyrodzie³⁵.

Znaczenie kontaktu z przyrodą

Wykorzystujemy ziemię, ponieważ uważamy ją za przedmiot stanowiący naszą własność. Kiedy postrzegamy ziemię jako społeczność, do której należymy, wówczas możemy zacząć korzystać z niej z miłością i szacunkiem. Nie ma innego sposobu, dzięki któremu ziemia mogłaby przetrwać presję ze strony człowieka uzbrojonego w oręż technologii [...].

Aldo Leopold,
*Zapiski z Piaszczystej Krainy. A Sand County Almanac*³⁶

W latach 80. Edward O. Wilson spopularyzował hipotezę biofilii (ang. *biophilia hypothesis*) w książce pod takim samym tytułem³⁷. W najogólniejszym ujęciu biofilia oznacza „miłość do życia”. U Wilsona – we-

35 McCauley, D.J. (2006), *Selling Out on Nature*, „Nature”, 443 (7107); Martin-Ortega, J. i in. (2019), *Nature Commodification: „A Necessary Evil”? An Analysis of the Views of Environmental Professionals on Ecosystem Services-based Approaches*, „Ecosystem Services”, 37, art. nr 100926, s. 8.

36 Leopold, A. (2004), *Zapiski z Piaszczystej Krainy. A Sand County Almanac*. Tłum. Kotlicki, R., Listwan, J.P. Bielsko Biała: Stowarzyszenie „Pracownia na rzecz Wszystkich Istot”, s. 19–20.

37 Wilson, E.O. (1993), *Biophilia and the Conservation Ethic*, w: Kellert, S.R., Wilson, E.O. (red.), *The Biophilia Hypothesis*. Washington, DC: Island Press.

wnętrzną tendencją do skupiania się na życiu i procesach związanych z życiem. Potrzeba doświadczania innych form życia jest podświadoma i zakodowana genetycznie. Tę potrzebę badacz wiąże z historią życia na Ziemi – pokrewieństwem wszystkich organizmów, w tym ludzi, podobieństwem funkcjonowania pojedynczych komórek naszych organizmów, ale i ewolucją człowieka w środowisku, w którym preferencje i awersja dotyczące pewnych aspektów przyrody decydowały o przetrwaniu. Brak codziennego obcowania z przyrodą, zwłaszcza na etapach rozwoju człowieka przypadających na okres dzieciństwa (więcej na temat roli przyrody w rozwoju dzieci w rozdziale 20) prowadzi do biofobii – lęku przed naturalnością, obrzydzenia odczuwanego w stosunku do niej, w tym głównie wywoływanego naturalnymi, niesterylnymi materiałami, wrażeniami dotykowymi, zapachami, co prowadzi do pogłębienia niechęci do przebywania na łonie natury³⁸. Konsekwencją biofobii jest postrzeganie natury jako zagrożenia czy zasobu do przejścia i wykorzystania, a także potrzeba przekształcenia jej w coś bardziej oswojonego i akceptowalnego dla umysłu i zmysłów.

Coraz więcej badań dokumentuje korzyści, jakie przynosi spędzanie czasu w otoczeniu przyrody, zarówno o charakterze psychologicznym, fizjologicznym, jak i społecznym. Dla przykładu: lepsze samopoczucie, zwiększona zdolność do regeneracji, złagodzenie objawów depresji, chronicznego zmęczenia, odczuwalnego stresu i poziomu kortyzolu, ogólna poprawa nastroju, wyższa zdolność do regulacji emocji, wyostrenie zdolności poznawczych, zmniejszenie natężenia wielu chorób, w tym nadciśnienia tętniczego i ryzyka śmierci związanego z chorobami wieńcowymi i cukrzycą, zmniejszenie intensywności stanów zapalnych³⁹. W skrócie, wyniki licznych badań pokazują, że

38 Ulrich, R.S. (1993), *Biophilia, Biophobia, and Natural Landscapes*, w: Kellert, S.R., Wilson, E.O. (red.), *The Biophilia Hypothesis*. Washington, DC: Island Press.

39 Keniger, L.E. i in. (2013), *What Are the Benefits of Interacting with Nature?*, „International Journal of Environmental Research and Public Health”, 10 (3), s. 917–918; Sandifer, P.A. i in. (2015), *Exploring Connections Among Nature, Biodiversity, Ecosystem Services*,

doświadczenie przebywania w przyrodzie czyni nas szczęśliwsiymi i zdrowszymi⁴⁰. Co więcej, wpływ obcowania z naturą na samopoczucie jest porównywalny z czynnikami takimi jak dochód czy poziom wykształcenia⁴¹. Choć badania te w większości nie są doskonałe z punktu

Doświadczenie przebywania w przyrodzie czyni nas szczęśliwsiymi i zdrowszymi. Wpływ obcowania z naturą na samopoczucie jest porównywalny z czynnikami takimi jak dochód czy poziom wykształcenia.

widzenia potwierdzania związków przyczynowych między czasem spędzonym na łonie natury a wskaźnikami stanu zdrowia, uzasadniają stawianie hipotezy na temat pozytywnej roli obcowania z przyrodą oraz stanowią przyczynek do dalszego rozwijania tego pola badawczego. Niektóre z nich wskazują również, że istotne dla osiągnięcia opisanych powyżej korzyści jest nie tyle samo spędzanie czasu w otoczeniu przyrody, ile relacja z przyrodą, która może powstać w efekcie takiej aktywności⁴².

W ostatnich latach przekonanie o znaczeniu przebywania w otoczeniu przyrody, w szczególności w okresie dzieciństwa rozpowszechniło się w dużej mierze dzięki książkom Richarda Louva⁴³ i ukutemu przez niego pojęciu zespołu deficytu przyrody. Louv, opierając się na wynikach gromadzonych przez siebie doniesień naukowych, argumentuje, że współczesny styl życia,

...

and Human Health and Well-being: Opportunities to Enhance Health and Biodiversity Conservation, „Ecosystem Services”, 12, s. 1–15; Kuo, F.E. „Ming” (2013), *Nature-deficit Disorder. Evidence, Dosage, and Treatment*, „Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events”, 5 (2), s. 178.

40 Russell, R. i in. (2013), *Humans and Nature. How Knowing and Experiencing Nature Affect Well-Being*, „Annual Review of Environment and Resources”, 38, s. 490.

41 Capaldi, C.A. i in. (2014), *The Relationship Between Nature Connectedness and Happiness. A Meta-analysis*, „Frontiers in Psychology”, 5, art. nr 976, s. 10.

42 Lumber, R. i in. (2017), *Beyond Knowing Nature. Contact, Emotion, Compassion, Meaning, and Beauty Are Pathways to Nature Connection*, „PLOS ONE”, 12 (5), e0177186; Zylstra, M.J. i in. (2014), *Connectedness as a Core Conservation Concern. An Interdisciplinary Review of Theory and a Call for Practice*, „Springer Science Reviews”, 2 (1–2), s. 124; Fletcher, R. (2016), *Connection with Nature...*, s. 227.

43 Louv, R. (2014), *Ostatnie dziecko lasu. Jak uchronić nasze dzieci przed zespołem deficytu natury*. Tłum. Rogozińska, A. Warszawa: Relacja, s. 13–18.

w szczególności przebywanie w pomieszczeniach przez większość dnia, posługiwanie się elektroniką i mediami cyfrowymi, jest szkodliwy dla rozwoju fizycznego i emocjonalnego i stanowi przyczynę wielu problemów emocjonalnych, zdrowotnych i społecznych. Natomiast bezpośrednia ekspozycja na przyrodę, spędzanie czasu „na zewnątrz” są niezbędne dla rozwoju oraz zdrowia fizycznego i emocjonalnego. Reakcją na jego pierwszą książkę, *Ostatnie dziecko lasu*, poświęconą skutkom deficytu przyrody u dzieci i sposobów ich przezwyciężenia, były apele dorosłych upatrujących źródła także swoich problemów w opisywanych przez Louva zjawiskach. Kolejne publikacje autora kierowane są już do nich⁴⁴. Sam Louv również zwraca uwagę na międzypokoleniowy aspekt powstawania deficytu przyrody, wskazując na nadmierny lęk rodziców o bezpieczeństwo dziecka w naturalnym otoczeniu jako barierę dla spędzania czasu w przyrodzie. Mimo iż tezy stawiane przez Louva bywają krytykowane przez naukowców⁴⁵, niewątpliwie jego książki przyczyniły się do popularyzacji problemu braku kontaktu z przyrodą poza kręgami naukowymi i skłoniły do refleksji rodziców i opiekunów, wpłynęły także na ożywienie debaty nad metodami edukacji i instytucjonalnej opieki nad dziećmi⁴⁶.

Naukowym pomiarem bliskości człowieka z naturą zajmuje się m.in. psychologia środowiskowa, na gruncie której wypracowano szereg mierników pomagających w badaniu bliskości z naturą⁴⁷ (przede

44 Tenze (2012), *The Nature Principle. Reconnecting with Life in a Virtual Age*. Chapel Hill: Algonquin Books of Chapel Hill, s. 1–6.

45 Fletcher, R. (2016), *Connection with Nature...*, s. 226; Dickinson, E. (2013), *The Misdiagnosis. Rethinking „Nature-Deficit disorder”*, „Environmental Communication”, 7 (3), s. 315.

46 Palomino, M. i in. (2016), *The Online Dissemination of Nature – Health Concepts. Lessons from Sentiment Analysis of Social Media Relating to „Nature-Deficit Disorder”*, „International Journal of Environmental Research and Public Health”, 13 (1), art. nr 142, s. 1; Lumber, R. i in. (2017), *Beyond Knowing Nature...*

47 Tam, K.-P. (2013), *Concepts and Measures Related To Connection To Nature. Similarities and Differences*, „Journal of Environmental Psychology”, 34, s. 65.

wszystkim na podstawie koncepcji i skal: *connectedness to nature*⁴⁸ – więzi/łączności z naturą, *inclusion of nature in self*⁴⁹ – włączania natury w siebie, *connectivity with nature*⁵⁰ – kontaktu z naturą, *commitment to nature*⁵¹ – poświęcenia dla natury, *environmental identity*⁵² – tożsamości środowiskowej czy też inspirowane hipotezą biofilii *nature relatedness*⁵³ – pokrewieństwa z naturą i *love and care for nature*⁵⁴ – miłości i troski o naturę). Wyniki badań realizowanych na ich podstawie wskazują m.in. na odczucie satysfakcji z życia, postawy prośrodowiskowe, troskę o środowisko, członkostwo w organizacjach ekologicznych, miłość do zwierząt i dokonywanie prośrodowiskowych wyborów konsumenckich. Wyniki uzyskiwane za pomocą różnych skali okazują się w dużym stopniu zbieżne⁵⁵, co jest przesłanką do stwierdzenia, że istnieje wspólny dla nich wzorzec relacji z naturą, który każda z nich w pewien sposób opisuje.

Silna więź z naturą łączy się również z podejmowaniem działań na rzecz środowiska⁵⁶, dlatego diagnozowany deficyt tej więzi „może

- 48 Mayer, F.S., Frantz, C.M. (2004), *The Connectedness to Nature Scale. A Measure of Individuals' Feeling in Community with Nature*, „Journal of Environmental Psychology”, 24 (4), s. 504.
- 49 Wesley Schultz, P. (2001), *The Structure of Environmental Concern. Concern for Self, Other People, and the Biosphere*, „Journal of Environmental Psychology”, 21 (4), s. 328.
- 50 Dutcher, D.D. i in. (2007), *Connectivity with Nature as a Measure of Environmental Values*, „Environment and Behavior”, 39 (4), s. 475.
- 51 Davis, J.L. i in. (2009), *Interdependence with the Environment. Commitment, Interconnectedness, and Environmental Behaviour*, „Journal of Environmental Psychology”, 29 (2), s. 174.
- 52 Tam, K.-P. (2013), *Concepts and Measures Related To Connection To Nature...*, s. 65.
- 53 Nisbet, E.K. i in. (2011), *Happiness Is in Our Nature. Exploring Nature Relatedness as a Contributor to Subjective Well-being*, „Journal of Happiness Studies”, 12 (2), s. 306; Nisbet, E.K. i in. (2009), *The Nature Relatedness Scale. Linking Individuals' Connection with Nature to Environmental Concern and Behaviour*, „Environmental Behaviour”, 41 (5), s. 718.
- 54 Perkins, H.E. (2010), *Measuring Love and Care for Nature*, „Journal of Environmental Psychology”, 30 (4), s. 456.
- 55 Tam, K.-P. (2013), *Concepts and Measures Related to Connection to Nature...*, s. 74.
- 56 Tamże; McMahan, E.A., Estes, D. (2015), *The Effect of Contact with Natural Environments on Positive and Negative Affect. A Meta-analysis*, „The Journal of Positive Psychology”, 10 (6), s. 507.

stanowiąc najważniejsze globalne zagrożenie dla środowiska”⁵⁷. Ekologia polityczna natomiast uczula na zagrożenie ze strony indywidualistycznego traktowania relacji z naturą i płynącej z niej motywacji do działania, które w efekcie skłania do nadawania nadmiernego znaczenia indywidualnej odpowiedzialności jednostek i ich działań w życiu codziennym, odwracając uwagę od szerszych procesów politycznych i gospodarczych oraz niezbędnych rozwiązań systemowych⁵⁸.

W reakcji na krytykę indywidualistycznego spojrzenia na więź z naturą warto wymienić również stosunkowo nową propozycję wartości relacyjnych (ang. *relational values*) w kontekście znaczenia przyrody dla ludzi⁵⁹. Jej celem jest rozszerzenie koncepcji usług ekosystemowych⁶⁰ o wartości inne niż instrumentalne (zorientowane na zapewnianie dobrobytu ludzi) i nieinstrumentalne (same w sobie, ang. *intrinsic values*, zorientowane na zachowanie dobrego stanu przyrody). Wartości te odnoszą się do relacji, które są konstytutywne dla dobrego życia, przy czym mogą (i powinny!) to być relacje zarówno z innymi ludźmi, kształtowane dzięki przyrodzie, jak i z samą przyrodą⁶¹. Kładą one nacisk na emocjonalny aspekt jakości życia, zdrowie emocjonalne, przywiązanie do miejsca (domu), inspiracje, znaczenia symboliczne, tożsamość kulturową⁶². Przy czym w odróżnieniu od np. kulturowych usług ekosystemów nie są cechą przyrody, stanowiącą pewien potencjał do wykorzystania przez ludzi, ale wynikają bezpośrednio z relacji jednostki z przyrodą czy relacji ludzi w przyrodzie oraz z obowiązków

57 Kareiva, P. (2008), *Ominous Trends in Nature Recreation*, „PNAS”, 105 (8), s. 2758.

58 Fletcher, R. (2016), *Connection with Nature...*, s. 226; Maniates, M.F. (2001), *Individualization. Plant a Tree, Buy a Bike, Save the World?*, „Global Environmental Politics”, 1 (3), s. 31.

59 Chan, K.M.A. i in. (2016), *Opinion. Why Protect Nature? Rethinking Values and the Environment*, „PNAS”, 113 (6), s. 1462.

60 Díaz, S. i in. (2018), *Assessing Nature's Contributions to People*, „Science”, 359 (6373), s. 270.

61 Jax, K. i in. (2018), *Caring for Nature Matters. A Relational Approach For Understanding Nature's Contributions to Human Well-being*, „Current Opinion in Environmental Sustainability”, 35, s. 24.

62 Chan, K.M.A. i in. (2016), *Opinion. Why Protect Nature?...*, s. 1463.

i odpowiedzialności ludzi wobec przyrody i siebie nawzajem. Uważane są za fundamentalne dla troski o przyrodę⁶³.

Jak zbliżyć się do natury w dobie kryzysu klimatyczno-ekologicznego?

**Natura jest wszędzie. Ale gdziekolwiek jest,
zawsze brakuje jej jednego: dziewiczości.**

Emma Maris,
*Rambunctious Garden...*⁶⁴

W 2018 r. ukazały się 2 opracowania podsumowujące stan dzikiej przyrody na świecie. Raport organizacji World Wild Fund informował m.in., że 83% wszystkich dzikich ssaków i 50% dzikich roślin zostało unicestwionych przez ludzi na przestrzeni wielowiekowego istnienia cywilizacji, 60% populacji ssaków, ptaków, ryb i gadów zostało unicestwionych przez ludzi od 1970 do 2014 r., w tym 8% tylko między 2010 i 2014 r.⁶⁵ Obecnie ludzie stanowią 36% biomasy wszystkich ssaków na Ziemi, zwierzęta hodowlane 60%, a wszystkie dzikie ssaki zaledwie 4%.⁶⁶ W tym samym czasie naukowcy na łamach czasopisma „Nature” wskazywali, że 77% powierzchni lądu i 87% w odniesieniu do oceanów zostało przekształconych przez człowieka⁶⁷. Dzika przyroda i dzikie tereny stanowią margines i grożą im dalsze dewastacja i eksploatacja.

63 Jax, K. i in. (2018), *Caring for Nature Matters...*, s. 25.

64 „Nature is almost everywhere. But wherever it is, there is one thing that nature is not: pristine”. Marris, E. (2011), *Rambunctious Garden. Saving Nature in a Post-wild World*. New York: Bloomsbury, s. 2.

65 WWF i in. (red.) (2018), *Living Planet Report – 2018. Aiming Higher*. Gland: WWF: awsassets.panda.org/downloads/lpr2018_full_report_spreads.pdf [dostęp: 5.10.2021], s. 90.

66 Bar-On, Y.M. i in. (2018), *The Biomass Distribution on Earth*, „PNAS”, 115 (25), s. 6508.

67 Watson, J.E.M. i in. (2018), *Protect the Last of the Wild*, „Nature”, 563 (7729), s. 30.

W jaki sposób w takim świecie zbliżyć się do natury i realizować postulaty Louva dotyczące przebywania w otoczeniu przyrody, najlepiej dzikiej i różnorodnej? Do tego coraz więcej ludzi na świecie żyje w miastach, a tereny zurbanizowane borykają się z ubożeniem przyrody w największym stopniu, w szczególności w zakresie gatunków rodzimych, co ogranicza kontakt z naturą w sąsiedztwie miejsca zamieszkania. Brak takiej możliwości nazywany jest nowym rodzajem ubóstwa⁶⁸. Musimy przemyśleć również rolę przyrody, szczególnie w miastach, sposób jej ochrony i formę jej doświadczania⁶⁹. Nasza definicja natury wymaga rozszerzenia, przede wszystkim trzeba odrzucić przekonanie, że natura jest stabilna, niezmienna i niezależna od człowieka. Mówimy o postnaturze i postprzyrodzie jako zjawiskach koprodukowanych przez człowieka. „Hipersprawczość” człowieka w odniesieniu do procesów przyrodniczych w skali planetarnej jest cechą wyróżniającą epokę antropocenu⁷⁰.

Proponowane nowe spojrzenie na przyrodę w antropocenie rezygnuje z wielu cech tradycyjnie jej przypisywanych⁷¹. Powinniśmy zaakceptować i dowartościować przyrodę o charakterze hybrydowym – znajdującą się w przestrzeni przekształcanej przez człowieka, współistniejącą na co dzień z ludźmi. Powinniśmy patrzeć na nią przez pryzmat nowych kategorii – funkcji, które pełni dla nas, zachodzących w niej zmian i procesów, w których bierze udział⁷². Przyroda koewoluuje

- 68 Turner, W.R. i in. (2004), *Global Urbanization and the Separation of Humans from Nature*, „BioScience”, 54 (6), s. 588.
- 69 Lumber, R. i in. (2017), *Beyond Knowing Nature...*, s. 21; Magle, S. (2017), *Building the Civilized Wild*, w: Van Horn, G., Hausdoerffer, J. (red.), *Wildness. Relations of People and Place*. Chicago–London: University of Chicago Press.
- 70 Bińczyk, E. (2018), *Epoka człowieka...*, s. 26, 118.
- 71 Lorimer, J. (2015), *Wildlife in the Anthropocene...*, s. 8–12, 19–34; Van Horn, G. (2017), *Into the Wildness*, w: Van Horn, G., Hausdoerffer, J. (red.), *Wildness...*; Pyle, R.M. (2017), *Conundrum and Continuum. One Man's Wilderness, from a Ditch to the Dark Divide*, w: Van Horn, G., Hausdoerffer, J. (red.), *Wildness...*
- 72 Watt, L.A. (2017), *Losing Wildness for the Sake of Wilderness. The Removal of Drakes Bay Oyster Company*, w: Van Horn, G., Hausdoerffer, J. (red.), *Wildness...*

biologiczne razem z zachodzącymi zmianami społecznymi. Zamiast podziwiać wyjątkowość i różnorodność, doceniśmy jej „inność” przejawiającą się w przekształconym środowisku; zamiast uporządkowania i stabilności – dynamikę i zdolność do przetrwania, możliwość zaskoczenia niespodziewaną formą adaptacji; zamiast klasycznego piękna dziewiczych terenów – funkcje, które spełnia w przekształconym ekosystemie⁷³.

Refleksja nad kondycją naszej relacji z przekształconym środowiskiem może być istotnym bodźcem do zmierzania się z głębokimi przyczynami powstania kryzysu klimatyczno-ekologicznego. Wydaje się również konieczna nie tylko dla zmotywowania do działań prośrodowiskowych, ale przede wszystkim dla akceptacji i wprowadzenia radykalnych zmian, które są konieczne w celu ograniczenia skali kryzysu. Kluczowy może być aspekt jakości życia poruszany w debatach o konsumpcjonizmie, postwzroście i kontakcie z przyrodą. Odnalezienie właściwej dla czasów antropocenu relacji z przyrodą oznacza również przewartościowanie naszych przekonań o tym, co składa się na wysoką jakość życia, a także jaką rolę odgrywa w jakości życia „postnaturalna” przyroda i jakie obowiązki wobec przyrody z tego faktu wynikają.

73 Jakubowski, K. (2020), *Czwarta przyroda. Sukcesja przyrody i funkcji nieużytków miejskich*, Kraków: Fundacja Dzieci w Naturę, s. 65–68, 105–138, 327–370.

Zaproszenie do dyskusji

Droga czytelniczko, drogi czytelniku, kiedy ostatnio spędziłaś_ęs godzinę sam na sam z przyrodą? Poobserwuj najbliższe okolice twojego miejsca zamieszkania oraz otaczającą przyrodę. Może to być las, miejski park lub chwasty wyrastające pomiędzy chodnikami. Pójdź tam i poobserwuj to miejsce przez dłuższy czas. Co się w nim znajduje? Ile różnych organizmów i gatunków widzisz? Pomyśl, co wiesz o ich życiu. Czy widzisz, w jaki sposób zostały one ukształtowane przez działalność człowieka? Potem obserwuj siebie – co czujesz po takim doświadczeniu. Czy w jakiś sposób wpływa to na twoje myśli przez resztę dnia? Czy chciałabyś_łbyś wykonać to zadanie również jutro?

Zastanów się, czy i w jaki sposób zmiana spojrzenia na przyrodę może zachęcać do podejmowania zdecydowanych działań na rzecz klimatu. Czy twoim zdaniem zwiększenie kontaktu z naturą może skutkować akceptacją radykalnych reform, np. propozycji postwzrostu?

Polecane źródła

Dobra wspólne

Ostrom, E. (2013), *Dysponowanie wspólnymi zasobami*. Tłum. Wiankowska-Ładyga, Z. Warszawa: Wolters Kluwer.

Doświadczenie przyrody w mieście

Jakubowski, K. (2020), *Czwarta przyroda. Sukcesja przyrody i funkcji nieużytków miejskich*. Kraków: Fundacja Dzieci w Naturę.
(Bezpłatny e-book: drive.google.com/drive/folders/18uiBPTfen-tw6EKomJ1INTkuh71x-EcAB).

Ekologia polityczna

Latour, B. (2009), *Polityka natury. Nauki wkraczają do demokracji*. Tłum. Czarnacka, A. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.

Etyka środowiskowa

Leopold, A. (2004), *Zapiski z Piaszczystej Krainy. A Sand County Almanac*. Tłum. Kotlicki, R., Listwan, J.P. Bielsko Biała: Stowarzyszenie „Pracownia na rzecz Wszystkich Istot”.

Głęboka ekologia

Kulik, R. (2007), *Odkrywanie natury. Praktyka głębokiej ekologii*. Bystra: Stowarzyszenie „Pracownia na Rzecz Wszystkich Istot”.
(Bezpłatny e-book: pracownia.org.pl/o-pracowni/wydawnictwa-pracowni/odkrywanie-natury-praktyka-glebokiej-ekologii).

Ochrona dzikości

Wilson, E.O. (2020), *Pół Ziemi. Walka naszej planety o życie*. Tłum. Baran, B. Warszawa: Aletheia.

Postwzrost

Hickel, J. (2021), *Mniej znaczy lepiej. O tym, jak odejście od wzrostu gospodarczego ocali świat*. Tłum. Listwan, J.P. Kraków: Karakter.
Jackson, T. (2015), *Dobrobyt bez wzrostu. Ekonomia dla planety o ograniczonych możliwościach*. Tłum. Polakowski, M. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Socjologia środowiska

MacNaghten, P., Urry, J. (2015), *Alternatywne przyrody. Nowe myślenie o przyrodzie i społeczeństwie*. Tłum. Baran, B. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Zespół deficytu przyrody

Louv, R. (2014), *Ostatnie dziecko lasu. Jak uchronić nasze dzieci przed zespołem deficytu natury*. Tłum. Rogozińska, A. Warszawa: Relacja.

Wyjaśnione w słowniku

alienacja (człowieka od natury), antropocen, antropocentryzm, antropogeniczny, biofilia, biofobia, biomasa, *business as usual*, decoupling, dekarbonizacja/dekarbonizacja gospodarek, dobra publiczne, dobro wspólne, dualizm, dzikość, ekologia polityczna, ekomodernizm,

granice planetarne, jakość życia, konsumpcjonizm, postwzrost, postnatura/postprzyroda, rewolucja przemysłowa, usługi ekosystemowe, utowarowienie przyrody, wartości relacyjne, Wielkie Przyspieszenie, Zachód/kultura zachodnia, zespół deficytu natury/przyrody

BIBLIOGRAFIA

- Aldeia, J., Alves, F. (2019), *Against the Environment. Problems in Society/Nature Relations*, „Frontiers in Sociology”, 4, art. nr 29: doi.org/10.3389/fsoc.2019.00029.
- Armiero, M., Sedres, L. (red.) (2014), *A History of Environmentalism. Local Struggles, Global Histories*. London–New York–Dehli–Sydney: Bloomsbury.
- Bar-On, Y.M., Philips, R., Milo, R. (2018), *The Biomass Distribution on Earth*, „PNAS”, 115 (25), s. 6506–6511: doi.org/10.1073/pnas.1711842115.
- Bernauer, T. (2013), *Climate Change Politics*, „Annual Review of Political Science”, 16, s. 421–448: doi.org/10.1146/annurev-polisci-062011-154926.
- Bińczyk, E. (2018), *Epoka człowieka. Retoryka i marazm antropocenu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Capaldi, C.A., Dopko, R.L., Zelenski, J.M. (2014), *The Relationship Between Nature Connectedness and Happiness. A Meta-analysis*, „Frontiers in Psychology”, 5, art. nr 976: doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00976.
- Chan, K.M.A., Balvanera, P., Benessaiah, K. i in. (2016), *Opinion. Why Protect Nature? Rethinking Values and the Environment*, „PNAS”, 113 (6), s. 1462–1465: doi.org/10.1073/pnas.1525002113.
- Chew, S.C., Sarabia, D. (2016), *Nature – Culture Relations. Early Globalization, Climate Changes, and System Crisis*, „Sustainability”, 8 (1), art. nr 78: doi.org/10.3390/su8010078.
- Conway, E.M., Oreskes, N. (2018), *Upadek cywilizacji zachodniej. Spojrzenie z przyszłości*. Tłum. Bińczyk, E., Guzyński, J., Tarkowski, K. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Davis, J.L., Green, J.D., Reed, A. (2009), *Interdependence with the Environment. Commitment, Interconnectedness, and Environmental Behaviour*, „Journal of Environmental Psychology”, 29 (2), s. 173–180: doi.org/10.1016/j.jenvp.2008.11.001.
- Costanza, R., d'Arge, R., de Groot, R. i in. (1997), *The Value of the World's Ecosystem Services and Natural Capital*, „Nature”, 387 (6630), s. 253–260: doi.org/10.1038/387253a0.
- Díaz, S., Pascual, U., Stenseke, M. i in. (2018), *Assessing Nature's Contributions to People*, „Science”, 359 (6373), s. 270–272: doi.org/10.1126/science.aap8826.

- Dickinson, E. (2013), *The Misdiagnosis. Rethinking „Nature-deficit Disorder”*, „Environmental Communication”, 7 (3), s. 315–335: doi.org/10.1080/17524032.2013.802704.
- Dutcher, D. D., Finley, J.C., Luloff, A.E., Johnson, J.B. (2007), *Connectivity with Nature As a Measure of Environmental Values*, „Environment and Behavior”, 39 (4), s. 474–493: doi.org/10.1177%2F0013916506298794.
- Farber, D.A. (2015), *Separated at Birth? Addressing the Twin Crises of Biodiversity and Climate Change*, „Ecology Law Quarterly”, 42 (4), s. 841–888: dx.doi.org/10.15779/Z38N28N.
- Fletcher, R. (2016), *Connection with Nature Is an Oxymoron. A Political Ecology of „Nature-deficit Disorder”*, „The Journal of Environmental Education”, 48 (4), s. 226–233: doi.org/10.1080/00958964.2016.1139534.
- Fletcher, R., Rammelt, C. (2016), *Decoupling. A Key Fantasy of the Post-2015 Sustainable Development Agenda*, „Globalizations”, 14 (3), s. 450–467: doi.org/10.1080/14747731.2016.1263077.
- Franciszek, papież (2015), *Encyklika „Laudato si” Ojca Świętego Franciszka poświęcona trosce o wspólny dom*. [B. inf. o tłum.] Watykan: Drukarnia Watykańska: vatican.va/content/francesco/pl/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html.
- Hickel, J. (2021), *Mniej znaczy lepiej. O tym, jak odejście od wzrostu gospodarczego ocali świat*. Tłum. Listwan, J.P. Kraków: Karakter.
- Jakubowski, K. (2020), *Czwarta przyroda. Sukcesja przyrody i funkcji nieużytków miejskich*, Kraków: Fundacja Dzieci w Naturę.
- Jax, K., Calestani, M., Chan, K.M.A. i in. (2018), *Caring for Nature Matters. A Relational Approach for Understanding Nature’s Contributions to Human Well-being*, „Current Opinion in Environmental Sustainability”, 35, s. 22–29: doi.org/10.1016/j.cosust.2018.10.009.
- Kallis, G. (2011), *In Defence of Degrowth*, „Ecological Economics”, 70 (5), s. 873–880: doi.org/10.1016/j.ecolecon.2010.12.007.
- Kareiva, P. (2008), *Ominous Trends in Nature Recreation*, „PNAS”, 105 (8), s. 2757–2758: doi.org/10.1073/pnas.0800474105.
- Keniger, L.E., Gaston, K.J., Irvine, K.N., Fuller, R.A. (2013), *What Are the Benefits of Interacting with Nature?*, „International Journal of Environmental Research and Public Health”, 10 (3), s. 913–935: dx.doi.org/10.3390%2Fijerph10030913.
- Klinenberg, E., Araos, M., Koslov, L. (2020), *Sociology and the Climate Crisis*, „Annual Review of Sociology”, 46, s. 649–669: doi.org/10.1146/annurev-soc-121919-054750.
- Kuo, F.E. „Ming” (2013), *Nature-deficit Disorder. Evidence, Dosage, and Treatment*, „Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events”, 5 (2), s. 172–186: doi.org/10.1080/19407963.2013.793520.
- Latour, B. (2009), *Polityka natury. Nauki wkraczają do demokracji*. Tłum. Czarnaacka, A. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.

- Leopold, A. (2004), *Zapiski z Piaszczystej Krainy. A Sand County Almanac*. Tłum. Kotlicki, R. Listwan, J.P. Bielsko Biała: Stowarzyszenie „Pracownia na rzecz Wszystkich Istot”.
- Lorimer, J. (2015), *Wildlife in the Anthropocene. Conservation after Nature*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Louv, R. (2012), *The Nature Principle. Reconnecting with Life in a Virtual Age*. Chapel Hill: Algonquin Books of Chapel Hill.
- Louv, R. (2014), *Ostatnie dziecko lasu. Jak uchronić nasze dzieci przed zespołem deficytu natury*. Tłum. Rogozińska, A. Warszawa: Relacja.
- Lumber, R., Richardson, M., Sheffield, D. (2017), *Beyond Knowing Nature. Contact, Emotion, Compassion, Meaning, and Beauty Are Pathways To Nature Connection*, „PLOS ONE”, 12 (5), e0177186: doi.org/10.1371/journal.pone.0177186.
- Magle, S. (2017), *Building the Civilized Wild*, w: Van Horn, G., Hausdoerffer, J. (red.), *Wildness. Relations of People and Place*. Chicago–London: University of Chicago Press, s. 156–165: doi.org/10.7208/chicago/9780226444970.003.0016.
- Maniates, M.F. (2001), *Individualization. Plant a Tree, Buy a Bike, Save the World?*, „Global Environmental Politics”, 1 (3), s. 31–52: doi.org/10.1162/152638001316881395.
- Marris, E. (2011), *Rambunctious Garden. Saving Nature in a Post-Wild World*. New York: Bloomsbury.
- Martin-Ortega, J., Mesa-Jurado, M.A., Pineda-Vazquez, M., Novo, P. (2019), *Nature Commodification: „A Necessary Evil”? An Analysis of the Views of Environmental Professionals on Ecosystem Services-based Approaches*, „Ecosystem Services”, 37, art. nr 100926: doi.org/10.1016/j.ecoser.2019.100926.
- Martínez-Alier, J., Pascual, U., Vivien, F.-D., Zaccai, E. (2010), *Sustainable De-growth. Mapping the Context, Criticisms and Future Prospects of an Emergent Paradigm*, „Ecological Economics”, 69 (9), s. 1741–1747: doi.org/10.1016/j.ecolecon.2010.04.017.
- Mayer, F.S., Frantz, C.M. (2004), *The Connectedness to Nature Scale. A Measure of Individuals' Feeling in Community with Nature*, „Journal of Environmental Psychology”, 24 (4), s. 503–515: doi.org/10.1016/j.jenvp.2004.10.001.
- McCauley, D.J. (2006), *Selling out on Nature*, „Nature”, 443 (7107), s. 27–28: doi.org/10.1038/443027a.
- McMahan, E.A., Estes, D. (2015), *The Effect of Contact with Natural Environments on Positive and Negative Affect. A Meta-analysis*, „The Journal of Positive Psychology”, 10 (6), s. 507–519: doi.org/10.1080/17439760.2014.994224.
- Moore, J.W. (2017), *The Capitalocene, Part 1. On the Nature and Origins of Our Ecological Crisis*, „The Journal of Peasant Studies”, 44 (3), s. 594–630: doi.org/10.1080/03066150.2016.1235036.
- Nisbet, E.K., Zelenski, J.M., Murphy, S.A. (2009), *The Nature Relatedness Scale. Linking Individuals' Connection with Nature to Environmental Concern and*

- Behavior*, „Environmental Behaviour”, 41 (5), s. 715–740:
doi.org/10.1177%2FO013916508318748.
- Nisbet, E.K., Zelenski, J.M., Murphy, S.A. (2011), *Happiness Is in Our Nature. Exploring Nature Relatedness as a Contributor to Subjective Well-being*, „Journal of Happiness Studies”, 12 (2), s. 303–322: doi.org/10.1007/s10902-010-9197-7.
- Palomino, M., Taylor, T., Göker, A. i in. (2016), *The Online Dissemination of Nature – Health Concepts. Lessons from Sentiment Analysis of Social Media Relating to „Nature-Deficit Disorder”*, „International Journal of Environmental Research and Public Health”, 13 (1), art. nr 142: dx.doi.org/10.3390%2Fijerph13010142.
- Perkins, H.E. (2010), *Measuring Love and Care for Nature*, „Journal of Environmental Psychology”, 30 (4), s. 455–463: doi.org/10.1016/j.jenvp.2010.05.004.
- Pyle, R.M. (2017), *Conundrum and Continuum. One Man’s Wilderness, from a Ditch to the Dark Divide*, w: Van Horn, G., Hausdoerffer, J. (red.), *Wildness. Relations of People and Place*. Chicago, London: University of Chicago Press, s. 12–23: doi.org/10.7208/chicago/9780226444970.003.0002.
- Russell, R., Guerry, A.D., Balvanera, P. i in. (2013), *Humans and Nature. How Knowing and Experiencing Nature Affect Well-being*, „Annual Review of Environment and Resources”, 38, s. 473–502: doi.org/10.1146/annurev-environ-012312-110838.
- Rust, M.J. (2008), *Climate on the Couch. Unconscious Processes in Relation to Our Environmental Crisis*, „Psychotherapy and Politics International”, 6 (3), s. 157–170: doi.org/10.1002/ppi.174.
- Sandifer, P.A., Sutton-Grier, A.E., Ward, B.P. (2015), *Exploring Connections Among Nature, Biodiversity, Ecosystem Services, and Human Health and Well-being. Opportunities to Enhance Health and Biodiversity Conservation*, „Ecosystem Services”, 12, s. 1–15: doi.org/10.1016/j.ecoser.2014.12.007.
- Steffen, W., Richardson, K., Rockström, J. i in. (2015), *Planetary Boundaries. Guiding Human Development on a Changing Planet*, „Science”, 347 (6223): s. 1–10: doi.org/10.1126/science.1259855.
- Sudhakara Reddy, B., Assenza, G.B. (2009), *The Great Climate Debate*, „Energy Policy”, 37 (8), s. 2997–3008: doi.org/10.1016/j.enpol.2009.03.064.
- Tam, K.-P. (2013), *Concepts and Measures Related to Connection to Nature. Similarities and Differences*, „Journal of Environmental Psychology”, 34, s. 64–78: doi.org/10.1016/j.jenvp.2013.01.004.
- Turner, W.R., Nakamura, T., Dinetti, M. (2004), *Global Urbanization and the Separation of Humans from Nature*, „BioScience”, 54 (6), s. 585–590: [doi.org/10.1641/0006-3568\(2004\)054\[0585:GUATSO\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1641/0006-3568(2004)054[0585:GUATSO]2.0.CO;2).
- Ulrich, R.S. (1993), *Biophilia, Biophobia, and Natural Landscapes*, w: Kellert, S.R., Wilson, E.O. (red.), *The Biophilia Hypothesis*. Washington, DC: Island Press, s. 73–137.
- Urry, J. (2011), *Climate Change and Society*. Cambridge–Malden: Polity.

- Van Horn, G. (2017), *Into the Wildness*, w: Van Horn, G., Hausdoerffer, J. (red.), *Wildness. Relations of People and Place*. Chicago–London: University of Chicago Press, s. 1–8: doi.org/10.7208/chicago/9780226444970.003.0001.
- Van Lange, P.A.M., Joireman, J., Milinski, M. (2018), *Climate Change. What Psychology Can Offer in Terms of Insights and Solutions*, „Current Directions in Psychological Science”, 27 (4), s. 269–274: doi.org/10.1177%2F0963721417753945.
- Vogel, S. (2015), *Thinking Like a Mall. Environmental Philosophy after the End of Nature*. Cambridge: MIT Press.
- Watson, J.E.M., Venter, O., Lee, J. i in. (2018), *Protect the Last of the Wild*, „Nature”, 563 (7729), s. 27–30: doi.org/10.1038/d41586-018-07183-6.
- Watt, L.A. (2017), *Losing Wildness for the Sake of Wilderness. The Removal of Drakes Bay Oyster Company*, w: Van Horn, G., Hausdoerffer, J. (red.), *Wildness. Relations of People and Place*. Chicago–London: University of Chicago Press, s. 100–111: doi.org/10.7208/chicago/9780226444970.003.0011.
- Wesley Schultz, P. (2001), *The Structure of Environmental Concern: Concern for Self, Other People, and the Biosphere*, „Journal of Environmental Psychology”, 21 (4), s. 327–339: doi.org/10.1006/jevp.2001.0227.
- White, L. Jr. (1967), *The Historical Roots of Our Ecological Crisis*, „Science”, 155 (3767), s. 1203–1207: doi.org/10.1126%2Fscience.155.3767.1203.
- Whitney, E. (2015), Lynn White Jr.'s „The Historical Roots of Our Ecologic Crisis” After 50 Years, „History Compass”, 13 (8), s. 396–410: doi.org/10.1111/hic3.12254.
- Wilson, E.O. (1993) „Biophilia and the Conservation Ethic”, w: Kellert, S.R., Wilson, E. O. (red.), *The Biophilia Hypothesis*. Washington, DC: Island Press, s. 31–41.
- Zylstra, M.J., Knight, A.T., Esler K.J., Le Grange, L.L.L. (2014), *Connectedness as a Core Conservation Concern. An Interdisciplinary Review of Theory and a Call for Practice*, „Springer Science Reviews”, 2 (1–2), s. 119–143: doi.org/10.1007/s40362-014-0021-3.

Reporty

- Millennium Ecosystem Assessment (2005), *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*. Washington, DC: Island Press: millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf.
- wwf, Grooten, M., Almond, R.E.A. (red.) (2018), *Living Planet Report – 2018. Aiming Higher*. Gland: wwf: awsassets.panda.org/downloads/lpr2018_full_report_spreads.pdf.